

Сузана СИМОНОВСКА

УДК: 165.75"713"

МИШЕЛ ФУКО И НОВИТЕ ФОРМИ НА ЗНАЕЊЕ КАКО МОЌ И ДОМИНАЦИЈА

Дали „смртта на човекот“ е неговата судбина во современите технолошки општества? Токму тоа ќе го објави Мишел Фуко¹, а таквата состојба на денешниот човек е резултат на поразот што го доживува како личност, во услови кога неговата егзистенција е строго контролирана и манипулирана. Во развојот на модерните форми на знаење, тој ја гледа основата за создавање на новите форми на моќ и доминација.

Мишел Фуко со својата критика на модерната научна мисла и на хуманизмот, ја иницира појавата на постструктуралистичката теорија. Постструктурализмот се развива во Франција, каде што, всушност, се појавуваат новите, постмодерни теории за општеството.

Во педесеттите и шеесеттите години, во големите превирања во француската мисла, структурализмот² од интелектуалната сцена ги

¹ Мишел Фуко (1926-1984) е роден во Потие, Франција. Студира филозофија на Lycée Henri IV и Ecole Normale Supérieure. Незадовелен од апстрактноста на филозофијата, особено во нејзините тврдења за вистината, Фуко своето внимание го насочува кон психологијата и психопатологијата, како алтернативни форми на истражување. Резултат на неговата психијатриска практика се неговите први две книги, посветени на менталните болести. Оттогаш Фуко својот теоретски интерес го насочува кон истражувањето на релацијата меѓу знаењето и моќта. Тој бил и член на Комунистичката партија, но нејзината наметлива ортодоксност е причина да раскине со неа во 1951 година. Во текот на педесеттите години подучувал на француските оддели во Шведска, Полска и Германија. Во Франција се вратил во 1960 година, за да го заврши својот докторат по историја на науката. По протестите од мај 1968 година станал раководител на Одделот за филозофија во Винсен, а во 1970 година бил назначен за професор на катедрата по Историја на мисловните системи на Collège de France, каде што предавал до крајот на животот. (Податоците се земени од: С. Бест, Д. Келнер, *Постмодерна теорија*, Култура Скопје, 1996.

² Швајцарскиот лингвист Фердинанд де Сосир се смета за татко на модерниот структурализам, а меѓу најпознатите француски структуралисти се Клод Леви-Строс и Ролан Барт. Лакан ја развил структуралната психоанализа, а Алтисер – структуралниот марксизам.

истиснува марксизмот, егзистенцијализмот и феноменологијата. Структуралистите истакнуваат нови концепти за јазикот, теоријата, субјективитетот и општеството, а јазичниот проблем станува крстосница во современата европска мисла. Како што структуралистите радикално го напаѓале марксизмот, егзистенцијализмот и хуманизмот, така постструктуралистите ги напаѓале премисите и претпоставките на структуралистичката мисла, особено ставот дека во настаните постои основен, скриен образец. Радикалното размислување за јазикот кај постструктуралистите води до преиспитување на основите на модерното сфаќање на јазикот, времето и битието.

Постструктуралистите се надоврзуваат на Ниче и Хајдегер, но исто така пред себе ги имаат и драматичните настани од 1968 година (интелектуалните и политичките пресврти). Мајскиот бунт започнат од страна на француските студентите и проследен со генерален штрајк, бил „првиот моќен бунт против целото постојно општество, бунт за тотално превреднување на вредностите, за квалитативно поинаков начин на живот“³. Студентите-радикали истапиле против вредностите и политиката на „татковците“ и ја критикувале природата на образованието во универзитетскиот систем, во кое знаењето се создава како средство за моќ и доминација.

Во ваквите драматични збиднувања постструктуралистите прават обид да ги обединат теоријата и практиката, пишувањето и политиката и имаат силно влијание врз подоцнежниот развој на постмодерната теорија⁴. Поттикнати од бунтот на студентите, Мишел Фуко и другите постструктуралисти, посебно внимание посветуваат на релацијата знаење-моќ.

³ Н. Marcuse, *Kraj utopije, Esej o oslobođenju*, Stvarnost, Zagreb, 1978, стр. 150.

⁴ Бест и Келнер поструктурализмот го сметаат како „подгрупа од една поширока област на теориски, културни и социјални стремежи коишто се вбројуваат во постмодерните дискурси“; С. Бест, Д. Келнер, *Постмодерна теорија – кријички иследувања*, цит. дело, стр. 41. Постмодерната теорија ја присвојува постструктуралистичката критика на модерната теорија, ја радикализира и ја проширува во нови теориски области, така што постмодерната теорија е посеопфатен феномен од постструктурализмот.

Спротивно на Просветителите, за постструктуралистите рационалистичкото познание не е извор на слобода и индивидуалност, туку основа за креирањето на нови форми на контрола и доминација врз индивидуите. Тие се спротиставуваат на просветителскиот концепт за спонтан, рационален и автономен субјект и се сосредоточуваат врз тоа како субјектот се формира и живее во секојдневниот живот. Своето внимание го посветуваат на субјективноста, разликите, маргиналните елементи на културата и секојдневниот живот, и притоа се фокусираат врз создавањето на субјектот преку јазикот, како и на системите на значење и моќ. Постструктуралистите истапуваат против капиталистичката хомогенизација и стандардизација и акцентот го ставаат врз воспоставувањето на нов идентитет – индивидуален или колективен.

Поврзаноста помеѓу мислителите на постструктурализмот се гледа во нивното објавување на „смртта на човекот“ (Фуко), или „смртта на субјектот“ (Дерида) или „смртта на авторот“ (Ролан Барт).

Со делото на Мишел Фуко *Поредокојѝ на нешѝајѝа*⁵ од 1966 година, всушност, почнува постструктурализмот. Фуковиот напад на ставот дека човекот е централна категорија на модерните хуманистички науки е паралелен со Деридовиот напад на ставот дека човекот е централна категорија на модерната философија и на модерната западна мисла. Фуко тврди дека хуманистичките науки се мртви, бидејќи и самиот 'човек' како поим е мртов. Тој развива своевидна 'археологија' со која ги критикува хуманистичките науки, втемелени врз хуманистичките претпоставки и, воедно, го разграничува својот историски приод од херменевтиката, којашто бара некоја подлабока вистина во основата на теоријата или, пак, разјаснување на шемите на субјективното значење. Со воодушевување го изнесува ставот на Ниче, кој изјави дека 'господ и човекот се мртви'. Го доведува во прашање статусот на човекот како агенс и субјект, покажувајќи го основниот јазичен проблем. Човекот е

⁵ M. Foucault, *The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences*, New York: Pantheon, 1970.

лингвистичката конструкција, а не е есенцијална основа на знаењето и вредностите. Според Фуко „сите оние кои сè уште сакаат да зборуваат за човекот, за неговото владеење или за неговата слобода, се тие кои сè уште си го поставуваат прашањето кој е човекот во неговата суштина, и кои го земаат човекот како почеток во нивните настојување да ја доловат вистината“.⁶

Фуко, во својата критика на модерните форми на знаење, рационалност и субјективност, се темели врз една антипросветителска традиција, која го отфрла поистоветувањето на разумот, еманципацијата и напредокот. Режимите на моќ, според Фуко, се неразделно поврзани со знаењето и затоа ги отфрла позитивистичките теории според кои знаењето е неутрално и објективно, како и марксистичките теории според кои знаењето има еманципаторска улога. За Фуко развојот на знаењето е илузорен, базиран на лажната 'антропологизација' на реалноста. Модерното поистоветување на разумот и слободата е во функција на постигнување согласност и хомогеност.

Делото *Надгледување и казнување*⁷ го демонстрира „крајот на субјектот“, во смисла дека индивидуата станува објект на познанието и оние кои имаат пристап до тоа знаење имаат и моќ да произведат стандарди за тоа што е нормално и да креираат нови типови на индивидуи. Индивидуата воедно станува предмет и на познанието и на дејствувањето на власта. Спротивно на Просветителското ветување, според Фуко, рационалистичкото познание не е извор на ослободување од догмата и митот, туку тоа креира нови форми на контрола, засновани врз општествените науки на нормалното.

Во современите општества, нема место за првична слобода бидејќи моќта е насекаде. Секоја релација меѓу луѓето, за Фуко, на одреден начин, е релација на моќта. Моќта, за разлика од традиционалните опште-

⁶ Исто, стр. 342-3.

⁷ Фуко, М., *Надзирајќи и кажњавајќи*, Издавачка књижарница З. С., Сремски Карловци, Нови Сад, 1997.

ства, е смислено распоредена и распрсната во сите институции на општеството и не е затворена во макроструктурите или владејачките класи.

Новите форми на моќ = знаење овозможуваат 'совршено функционирање на власта, без примена на сила или физичка принуда, туку на софистициран начин го обезбедуваат хомогеното дејство на власта и ја зголемуваат нејзината ефикасност. Новиот облик на власт, Фуко го нарекува 'власт на нормата' и претставува специфичен механизам за произведување на стандарди, норми, за тоа што е нормално и воедно успева тие стандарди да ѝ ги наметне на индивидуата и нејзиното однесување да го доведе во согласност со општествениот систем. Во таа смисла, новата власт е 'продуктивна', бидејќи ја произведува индивидуата, ја креира со примена на специфичните технологии на власта – „дисциплинирани техники со кои се подредуваат човековите многукратности“.⁸ Со 'научно-дисциплински' механизми, како суптилни видови на присилување, индивидуата (нејзиното тело и душа) позитивно се обликува и се подредува на апаратот.

Основна задача на 'дисциплинската власт' е, со користење на различни техники на 'дресура', да 'насочува', а со цел „подобро да зема и повеќе да извлече“.⁹ Со дисциплината, како посебен метод на контрола над телесните активности, се наметнува однос на „послушност-корист“. Контролата подразбира надгледување на разните видови активности, а не на нивните резултати; најстрого се контролира времето, просторот и движењето, со цел да се постигне поголема економичност, ефикасност на движењата и нивната внатрешна организација. Единствената "важна церемонија е церемонијата на увежбување"¹⁰, во која телото со посебна 'дресура' се преобразува во послушно тело, кое може да се потчини, искористи и усоврши.

Ако Ламетри го објаснуваше функционирањето на човековото тело како механизам, најсовршена машина, и притоа сè зависи од тоа

⁸ Исто, стр. 218.

⁹ Исто, стр. 166.

¹⁰ Исто, стр. 133.

како е „навиена машината“¹¹, во 'функционалниот механизам' на спроведувањето на власта, со постојаната 'дресура' на телото, човекот, всушност, на парадоксален начин функционира како беспрекорна машина. Во таа смисла, делото на Ламетри *Човек машина*, за Фуко претставува „материјалистичка редукција на духот и воедно општа теорија на дресурата; нивниот среден поим е 'послушноста', која телото подложено на анализа го поврзува со телото подложено на манипулација“.¹² Со вештините, механизмите на управување со човековото тело, целта е телото да се направи попокорно за да биде покорисно. Притоа духот се подредува на телото, се редуцираат неговите моќи и се насочуваат кон постигнувањето на 'послушноста' и 'покорноста', кои пак, се наметнуваат како вредности кон кои човекот треба да се стреми - поголема послушност, поголема корист.

Значи, дисциплината, од една страна, ги зголемува телесните сили, во смисла на економска корист, и истите тие сили ги ослабува, во смисла на политичката потчинетост. Односно, дисциплината, од една страна, ја обликува телесната сила во 'вештина' и 'способност' кои настојува да ги зголеми, додека, од друга страна, ја намалува енергијата и моќта која може од неа да произлезе, создавајќи однос на строга потчинетост на индивидуата на апаратот. На тој начин индивидуите се заробени во една сложена решетка на дисциплинирачки и нормирачки сили, кои ја колонизираат индивидуата и ја поттикнуваат послушноста и согласноста.

Дисциплината ги „фабрикува единките“, таа е „специфична техника на одреден тип на власта, со која индивидуите истовремено се и цел и инструменти“¹³. 'Дисциплинската власт' е организирана како многугрупа, автоматска и анонимна власт и дејствува така што таа станува невидлива, а на оние кои ги потчинува им го наметнува принципот на

¹¹ Ž. O. Lametri, *Čovek mašina*, Kultura, Beograd, 1955, стр. 27.

¹² М. Фуко, *Надзирајќи и кажњавајќи*, цит. дело, стр. 132.

¹³ Исто, стр. 166.

'задолжителна видливост'. 'Дисциплинската власт' претставува еден интегриран систем, внатрешно повразан со економијата и целите на апаратот, и функционира како мрежа која се распространува во сите институции на општеството, вклучувајќи го и школството. Во ваквиот 'дисциплински поредок' со 'научно-дисциплински' механизми се спроведуваат ефектите на власта, а дисциплината станува „општа формула за доминација“.¹⁴

Устројството на власта, која не е олицетворена во една особа, туку е смислено распоредена, распрната и содржана во апаратурата чии внатрешни механизми произведуваат односи во кои „поединците се фатени“, Фуко го нарекува 'паноптикум'.¹⁵ 'Паноптикумот', како совршен начин на спроведување на власта, го произведува хомогеното дејство на власта, способен „да го реформира моралот, зачува здравјето, зајакне производството, рашири образованието, да ги намали јавните трошоци, да го разреши, наместо да го прекине, Гордиевиот јазол на законот на сиромашните“.¹⁶

Во вакви услови човекот станува субјект на контрола и зависност, целосно анулиран во однос на економската моќ. Индивидуата 'исчезнува' пред апаратот на кој му служи. Технологијата и науката се покажуваат како совршени средства за постигнување на идеалите врз кои се заснова капиталистичкиот индивидуализам, особено во настојувањето во конкуренцијата да се постигне поединечен успех, но затоа со себе го носи поразот на личноста. Со тоа капиталистичкиот модернитет претставува закана за 'крајот на индивидуата'. 'Крајот на индивидуата' Фуко го интерпретира како производството на индивидуата во рамките на дисциплинираните технологии, со кои човекот, на софистициран начин, без да се 'присилува', се креира како послушна и полезна индивидуа, а притоа ни самиот не е свесен дека е послушен.

¹⁴ Исто, стр. 133.

¹⁵ Исто, стр. 196.

¹⁶ Исто, стр. 201.

Фуковиот одговор на новите форми на моќ-знаење-доминација и на можностите за создавање нови стандарди на политичкото и општественото 'нормално' е, всушност, радикална афирмација на Ничеовата индивидуа како креативна и единствено способна да биде извор на вистина и слобода. Слободата ја сфаќа како моќ на индивидуата да го определи сопствениот идентитет, да се бори против силите и ограничувањата кои ги наметнува општеството, а со цел да постигне моќ и доминација врз себе.

Во услови кога општественото станува манипулативно и 'сè-контролирачко', моделот за надминување на модерните форми на субјективност и создавање нови форми на живот, во кои може да се биде целосно слободен го наоѓа во античка Грција – во нивниот етички приод кон суштината на човекот, поврзан со естетскиот концепт на суштината, суштината како дело на уметноста.

Според Фуко, задачата на човекот не е да се 'открие' себеси, туку постојано да се создава себеси, а вниманието треба да се насочи од начините на кои индивидуите се преобразуваат од страна на другите, кон начините на кои тие самите се обликуваат и го градат сопствениот идентитет, градејќи ги своето тело и душа, своите мисли, поведенија и форми на постоење.

Ако целта на Мишел Фуко беше да открие што ни се случува нам, токму сега, во овој период во којшто живееме, нема сомневање дека тој ја постигнува својата цел. И покрај тоа што може да се оцени како еден сложен и еkleктичен мислител, што е, всушност, својствено за постмодерните теоретичари, Фуко е актуелен токму со својата критика на нашата историска ера.

Со текот на научно-технолошкиот развој се поткопуваат идеалите дека науката и техниката ќе бидат главните средства во борбата за самоостварување и слобода на индивидуите. Спротивно на ваквите очекувања, се покажува дека развојот на науката и техниката му отвора широк простор на општеството да ја зајакне својата моќ и да развие посебни механизми со кои човекот се врзува за општеството и се доведува во состојба на инструмент. Разумот се покажува како неспособен

да ги реши тензиите и конфликтите на модерното индустриско општество.

Индивидуалистичката рационалност, односно, вербата дека човекот како самосвесна и автономна личност ќе биде цел и мерило на сите вредности, исчезнува и се претопува во технолошка рационалност. Наместо човекот да го гради сопствениот идентитет преку свеста и самопознанието, тој станува субјект на контрола и зависност. Автоматизацијата и технизацијата се користат како средства за воспоставување поефективни форми на општествена контрола и кохезија. Целта е да се постигне општествена интеграција во која единките ќе дејствуваат во согласност со диктатите на системот, што доведува до нивно претворање во безлична компонента на еден концептуален систем. Производниот апарат станува делотворен двигател на мислите и акциите на луѓето. Притоа техниката не се претвора директно во власт над човекот, туку посредно, со помош на општествените и институционалните механизми на нејзината примена.

Како што посочуваа и претставниците на критичката теорија, техничката рационалност се покажува како 'рационалност на владеењето', а човештвото „наместо да премине во вистинска човечка состојба, тоне во нов вид варварство“.¹⁷ Технологијата се користи како совршено средство за постигнување на идеалите на постоечкиот систем, но затоа со себе го носи и поразот на личноста. „Смртта на човекот“ изгледа е неговата судбина во нормирачките и дисциплинирачки општества, во кои луѓето се креираат како полезни и послушни субјекти.

(Рецензент: Доц. д-р Владимир Давчев)

Клучни зборови: знаење-моќ, шехнокрајска доминација, норма, дисциплина, носушноси-кориси.

¹⁷ М. Horkhajmer, T. Adorno, *Dilajektika Prosvetiteljstva*, Veselin Masleša, Svijetlost, Sarajevo, 1989, стр. 7.

Литреатура

1. Фуко, М., *Надзирајќи и кажњавајќи*, Издавачка књижарница З.С., Сремски Карловци, Нови Сад, 1997.
2. Foucault, M., *The Order of Things: An Archeology of the Human Sciences*, New York: Pantheon, 1970.
3. Fuko, M., *Riječi i stvari*, Nolit, Beograd, 1971.
4. Fuko, M., *Istorija ludila i doba klasicizma*, Nolit, Beograd, 1980.
5. Бест, С., Келнер, Д., *Посмодерна теорија*, Култура, Скопје, 1996.
6. Lametri, Ž., O., *Čovek mašina*, Kultura, Beograd, 1955.
7. Horkhajmer, M., Adorno, T., *Dilajektika Prosvetiteljstva*, Veselin Masleša, Svijetlost, Sarajevo, 1989.
8. Marcuse, H., *Kraj utopije, Esej o oslobođenju*, Stvarnost, Zagreb, 1978.
9. *Readings in Social Theory: The Classic Tradition to Post-modernism*, ed. by J. Farganis, New York: McGraw-Hill, 1993.

Key words: knowledge-power, discipline, norms

SUMMARY

Suzana SIMONOVSKA

MICHEL FOUCAULT AND THE NEW FORM OF KNOWLEDGE AS A POWER AND DOMINATION

This paper represents Foucault's critics on modern forms of knowledge, rationality and subjectivity. He develops poststructural theory that analyze ways how power and domination has been impose to the individual in contemporary society of high technology. Emphasizing knowledge-power, Foucault points modern form of knowledge as fundamental in creating new mode of domination.

In his approach leaning specific terminology, Foucault depict the reality as manipulated and control existence, while the origin of technocrats domination he identify with the interplay between knowledge and power.

Foucault's concept is permanently highly relevant because it reviews subtle ways of systematic domination over the individuals, developing uncritical obedience and aim to strength the impact of government by elevating level of its effectiveness efficiency.